

ВНЕСОК ЄВГЕНА ПЕРФЕЦЬКОГО В ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ЛІТОПИСАННЯ

Ім'я видатного українського славіста, літописознавця, дослідника історії Закарпаття Євгена Юліановича Перфецького (1888–1947) до недавнього часу залишалося малопомітним в українській історіографії. Це й не дивно, адже за тоталітарної доби в УРСР спадщина вчених-емігрантів вилучалася з наукового обігу, а їхні імена були приречені на забуття. Однак вагомий внесок Є. Перфецького в українську історичну науку, зокрема літописознавство, потребує належного поцінування й використання. Правда, з кінця 1980-х окремі згадки про вченого почали з'являтися на сторінках вітчизняної літератури¹. Значно кращою виглядає ситуація в російській історичній науці, над представниками якої не висів дамоклів меч «буржуазного націоналізму». В той час як російський історик А.Г. Кузьмін відкрито міг визнавати себе «последователем А.А. Шахматова, В.М. Истрина, Е.Ю. Перфецкого, А.Н. Насонова...»², подібна заява дорого б коштувала будь-якому його українському колезі. Через це аналіз російської історіографії показує, що стосовно вивчення творчої спадщини Є.Ю. Перфецького, у тому числі й у царині літописознавства, вона може похвалитися більшими успіхами, ніж українська. Так, деякі аспекти означеної проблематики певною мірою висвітлені в узагальнюючій монографії В. Буганова «Отечественная историография русского летописания»³. Правда, за винятком книги «Русские летописные своды и их взаимоотношения» та статті «Новгородський княжий літопис і

¹ *Брайчевський М.Ю.* Утвердження християнства на Русі / М.Ю. Брайчевський. — К.: Наук. думка, 1988. — С. 178, 181; *Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С.М.* В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине / К.М. Сытник, Е.М. Апанович, С.М. Стойко. — К.: Наук. думка, 1988. — С. 323; *Гирич Игор.* Між російським і українським берегами. В.И. Вернадський і національне питання (в світлі щоденника 1917–1921 рр.) / Игор Гирич // *Marra Mundi.* Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. — Львів–Київ–Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1996. — С. 749; *Толочко П.П.* Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. / П.П. Толочко. — К.: Наук. думка, 2005. — С. 17, 162, 244.

² *Кузьмин А.Г.* Русские летописи как источник по истории Древней Руси / А.Г. Кузьмин. — Рязань, 1969. — С. 29.

³ *Буганов В.И.* Отечественная историография русского летописания / В.И. Буганов. — М.: Научка, 1975. — С. 64, 70–79, 86–88, 93, 231, 240, 323.

його відношення до українського літописання XII ст.», яким приділено достатню увагу, інші праці Є. Перфецького зі східнослов'янського літописання не потрапили в поле зору автора або були розглянуті ним побіжно. До того ж, оцінка В. Бугановим вказаної статті носить тенденційний характер. Працям Є. Перфецького з історії літописання присвячена змістовна стаття В. Вовіної-Лебедевої⁴. У ній авторка не тільки виразно охарактеризувала монографію «Русские летописные своды и их взаимоотношения», а й порівняла висновки Є. Перфецького з висновками іншого учня академіка О. Шахматова, видатного дослідника володимиро-суздальського літописання М. Присьолкова. Проте й у росіян попри певні напрацювання на сьогодні відсутнє дослідження, у якому б у повному обсязі було розглянуто внесок, зроблений Є. Перфецьким у вивчення слов'янського літописання. Важливість самого предмету, безумовна вартість наукової спадщини Є. Перфецького в царині слов'янського літописознавства, а також бажання привернути до неї увагу сучасних українських дослідників і спонукало нас звернутися до цієї теми.

Ще в київський період своєї наукової діяльності Є. Перфецький опублікував спеціальну розвідку, яку присвятив з'ясуванню авторства «Повісті временних літ» (далі у тексті ПВЛ — *І.Д.*)⁵. На думку вченого, Нестор не був причетний до укладання даного твору, оскільки літописні статті 1015, 1051 і 1091 рр., де розповідається про князів Бориса та Гліба, початок Печерського монастиря і його ігумена Феодосія, мають суттєві розбіжності з тими, що безперечно належать Нестору: «Житіє Феодосія» та «Читання про Бориса і Гліба». Для вирішення цього складного питання науковець активно використовує результати виконаного О. Шахматовим порівняльно-текстологічного аналізу статей 1015 і 1051 рр. у Київському зведенні 1074 р., Початковому зведенні та ПВЛ. Коли б Нестор був укладачем ПВЛ, розмірковує Є. Перфецький, то коротеньке сказання про вбивство Бориса і Гліба з Початкового зведення він замінив би власним розлогим оповіданням високої історичної вартості — «Читанням про Бориса і Гліба», а не чужим, глибоко протилежним за суттю матеріалом. До того ж за Київським зведенням 1074 р. і «Житієм Феодосія» Києво-Печерський монастир отримав Студійський статут від Єфрема-скопця, в той час як за Початковим зведенням і ПВЛ — від ченця Михайла. І в цьому випадку, переконаний Є. Перфецький, Нестор-літописець повинен

⁴ *Вовіна-Лебедева В.Г.* Е.Ю. Перфецкий — исследователь летописания / В.Г. Вовіна-Лебедева // Вспомогательные исторические дисциплины. — СПб.: Дмитрий Буланин, 2010. — Т. 31. — С. 436–455.

⁵ *Перфецький Євген.* До питання про Нестора Печерського / Євген Перфецький // Україна. — К., 1918. — Кн. 1–2. — С. 11–20.

був виправити своє першоджерело — Початкове зведення за власним твором — «Житієм Феодосія».

Традиція про Несторове авторство склалася протягом XV–XVII ст. Для її створення особливо прислужився києво-печерський чернець Полікарп. Згідно з Є. Перфецьким, Нестор був автором не лише двох вищезазначених житій, а ймовірно й згаданого Полікарпом «Житія про блаженних отців, про Дам'яна, Ієремію, Матвія та Ісакія». Останнє, можливо навіть з іменем автора, могло пізніше потрапити до складу ПВЛ, що й спонукало Полікарпа приписати все зведення перу Нестора. Порівняння обох Касіянівських редакцій Києво-Печерського патерика дозволило Є. Перфецькому категорично стверджувати, що вставки з іменем Нестора Касіян зробив не на підставі якихось писемних джерел, а використавши власний домисел.

Суттєвим недоліком розглянутої статті, на наш погляд, є асиметричність її загальної аргументаційної побудови. Адже, зібравши значну кількість доказів, які свідчать проти авторства Нестора, Є. Перфецький не врахував чимало аргументів «за», а саме: відмінності жанрової природи житійної та літописної літератури, можливості появи різночитань внаслідок пізнішого редакторського втручання в первісний текст тощо. Згодом, переглядаючи свою схему східнослов'янського літописання, вчений відмовився від попередніх висновків і визнав Нестора автором першої редакції ПВЛ.

Одним з вершинних досягнень українського літописознавства першої половини XX ст. є монографія Є. Перфецького, присвячена, головним чином, володимирським літописним зведенням 1189 і 1193 рр.⁶ Дотримуючись в основному конструкції О. Шахматова, автор поділяє весь залучений літописний матеріал за відображенням у ньому Володимирського зведення 1189 р. на три редакції: південну (Іпатіївське, Хлебниківське, Погодінське, Єрмолаївське зведення тощо), північну (Лаврентіївське, Радзивілівське, Троїцьке, Переяславо-Суздальське зведення тощо) та групу Володимирського Поліхрону (Тверське, Львовське, Воскресенське, Никонівське, Новгородське IV, Софійське I та зведення, використане Я. Длугошем у «Історії Польщі»). До особливої редакції належить Новгородський I літопис старшого й молодшого ізводів. I, нарешті, осторонь від спільної літописної кодифікації стоять Новгородський II, III, Псковський I літописи тощо, котрі мають переважно місцевий характер.

Дослідник помітив, що виділений ним зі зведень південної та північної редакцій новгородський матеріал XII ст. схожий або дослівно

⁶ *Перфецкий Е.Ю.* Русские летописные своды и их взаимоотношения / Е.Ю. Перфецкий. — Братислава: Издано философским ф-том ун-та Коменского, 1922. — 101 с.

збігається з відповідними рядками зведень Володимирського Поліхрону, зате суттєво відрізняється від тексту Новгородського I літопису. Спільноруські й новгородські статті Новгородського IV, Софійського I, Тверського та Львовського літописів закінчуються в першій чверті XV ст. Це ж саме стосується й спільноруських повідомлень Воскресенського й Никонівського літописів. Отже, всі перераховані пам'ятки походять від одного протографа — спільноруського зведення, в основі якого лежить Володимирське зведення 1189 р. Незважаючи на тотожність новгородських звісток, наявність різночитань у спільноруських записах «показывает, что своды северной и южной редакции положены на иной древней летописной традиции, нежели первоисточник Тверской, Львовской, Новгородской IV, Софийской I и сх. (т.е. свод перв. четв. XV ст.)»⁷.

Шляхом порівняння текстів Воскресенського й Никонівського (в основі яких поряд з найдавнішим Володимирським зведенням лежить Московське зведення кінця XV ст. та ін.), Тверського і Львовського (котрі, крім цього ж найдавнішого Володимирського зведення, спирались на південний літопис середини XIII ст., Новгородський початку XIV ст. тощо), а також Лаврентіївського, Радзивілівського й подібних літописів Є. Перфецький відновлює склад найдавнішого Володимирського зведення 1189 р., тобто Володимирського Поліхрону. Він доводить, що, незважаючи на своє доволі пізне походження, складений на початку XV ст. протограф групи Володимирського Поліхрону зберіг у собі давніші риси, ніж протограф північної редакції, але, з іншого боку, на відміну від останнього, він містить і ряд пізніших доповнень. Відштовхуючись від результатів текстологічного аналізу звісток XII ст., науковець, на відміну від О. Шахматова, датує створення найдавнішого Володимирського зведення не 1185, а 1188–1189 рр. На користь такого припущення свідчить інформація про ростовсько-володимирського єпископа Луку (1185–10.11.1189) і використання володимирським книжником доведеного до 1186 р. Переяславського зведення. Крім того, з 1189 р., за спостереженням Є. Перфецького, змінюється концепція володимирського літописання, головним завданням якого стає уславлення Володимира-на-Клязьмі та моральне виправдання діяльності князя Всеволода Юрійовича.

Розглянувши склад Володимирського зведення 1189 р., Є. Перфецький приходить до висновку, що його основним джерелом було Переяславське зведення 1186 р. Він дає характеристику виділеним з літописних текстів переяславським звісткам і поділяє Переяславський літопис на дві частини. Перша — «Єпископський Переяславський літопис» — включає лаконічні повідомлення, котрі тягнуться до початку 1150-х рр. і стосу-

⁷ Перфецький Е.Ю. Русские летописные своды... — С. 19.

ються історії місцевої єпархії. Розгорнуті образні статті за 1160–80-ті рр., що відображають авторське ставлення до подій і головним чином пов'язані з особою переяславського князя Володимира Глібовича, утворюють «Княжий Переяславський літопис».

Перший переяславський літописний запис датується 1118 р., коли переяславську єпископську кафедру очолив колишній ігумен Києво-Видубицького монастиря, укладач 2-ї редакції ПВЛ Сильвестр. Такий збіг дозволяє Є. Перфецькому розглядати Сильвестра зачинателем переяславського літописання, в основу якого була покладена привезена ним з Києва ПВЛ.

Безпосереднім продовженням ПВЛ у межах київської літописної традиції дослідник вважає Київське зведення 1174 р. Крім ПВЛ і Першого київського літопису, до нього увійшов також Новгородський княжий літопис першої редакції. Ідейний та стилістичний аналіз київських літописних записок дає можливість ученому пов'язати їх укладання з послідовною роботою двох-трьох літописців. Беручи до уваги згадки в порічних записах 1127 і 1145 рр. про Андріївський Янчин монастир і його ігумена Григорія, він припускає, що до 1145 р. Київський літопис вівся саме в цій фамільній обителі Мономаха. У межах з 1146 по 1154 р. даний твір становить цілісне розгорнуте оповідання, створене сучасником подій, близьким до київського князя Ізяслава Мстиславича. При аналізі цієї частини літопису вчений перш за все зупиняється на характеристиках, які автор дає князям Ізяславу Мстиславичу та Юрію Володимировичу. На думку Є. Перфецького, остання частина «Первой Киевской летописи (1155–1174), если ведётся, быть может, и не тем лицом, что и предыдущая, то всё-таки ведётся искренним сторонником Мономахова рода»⁸. Перший київський літопис 1174 р. увійшов до зведень Володимирського Поліхрону, північної та південної редакцій, натомість Другий київський літопис 1198 р. — тільки до останньої групи пам'яток.

Наявність перерви за 1161–1173 рр. у новгородських записах Володимирського зведення 1189 р., які загалом тягнуться до 1182 р., свідчить, що книжник черпав їх не безпосередньо з новгородського джерела, а користувався якимось спільноруським зведенням, молодшим за Київське зведення 1174 р. «Таким общерусским сводом, в котором составитель древнейшего Владимирского свода (1189-го года) нашел все эти новгородские сведения, — пише Є. Перфецький, — мог быть только Переяславский свод 1186 года»⁹. Серія новгородських звісток у Київському зведенні 1174 р. закінчувалася 1160-м р. Переписавши це джерело, пере-

⁸ Перфецкий Е.Ю. Русские летописные своды... — С. 41.

⁹ Там же. — С. 42.

яславський книжник протягом 1174–1186 рр. самостійно продовжував його інформацією різного походження, в тому числі й новгородського. Як переконливо показує дослідник, до складу Переяславського зведення 1186 р. входили: відредагована у Переяславі ПВЛ, Київське зведення 1174 р., місцевий Переяславський літопис, новгородський літописний матеріал 1174–1182 рр. і можливо елементи народного епосу. В наступних параграфах II розділу він характеризує інші джерела Володимирського зведення 1189 р. — суздальські літописні записки 1140–50-х рр., «Сказання про вбивство Андрія Боголюбського» та Володимирський літопис другої половини XII ст.

Як бачимо, історію давньоукраїнського (переяславського й київського) літописання XII ст. Є. Перфецький розглядає головним чином з точки зору його використання у Володимирському зведенні 1189 р. Саме через це він не приділяє достатньої уваги Київському зведенню 1198 р.

Безперечною заслугою науковця є висунута ним цікава гіпотеза про існування в новгородській літописній традиції XII — першої половини XIII ст. не лише владичного, а й княжого літописання. Вивчення складу Новгородського зведення першої половини XIV ст., покладеного в основу Новгородського I літопису старшого ізводу дозволяє автору зробити висновок, що, крім новгородського владичного, до нього увійшов ще й новгородський княжий літопис, а також спільноруське зведення, на якому базується північна редакція. Виконане дослідником зіставлення текстів показує, що вміщений до Новгородського I літопису новгородський матеріал за 1117–1160 і 1174–1182 рр. цілковито відрізняється від аналогічного тексту зведень північної, південної редакцій і групи Володимирського Поліхрону. Натомість майже всі інші новгородські записи із залучених для порівняння пам'яток дослівно або майже дослівно збігаються. Отже, у XII ст. у Новгороді існував відмінний від владичного літопис, який висвітлював життя й діяльність новгородських князів і відобразився у зведеннях Володимирського Поліхрону, північної й південної редакцій. Відповідаючи на питання про авторство новгородського княжого літопису, Є. Перфецький пов'язує укладання його статей за 1130–60-ті рр. з ім'ям ієродиякона й доместика новгородського Антонієвого монастиря Кирила. На думку вченого, княже літописання в Новгороді тривало від першої чверті XI ст. до 1216 р. І лише після цього року виразні змістові й текстуальні паралелі новгородського матеріалу Новгородського I літопису й редакції Володимирського Поліхрону свідчать, що весь цей матеріал походить із спільного першоджерела — новгородського владичного літопису.

Торкаючись питання виникнення зведень північної та південної редакцій, Є. Перфецький доводить, що спільний текст, котрий лежить у їх

основі, у свою чергу походить від Володимирського зведення 1189 р. Наявність у Лаврентіївському, Радзивілівському, Троїцькому, Переяславо-Суздальському літописах ряду київських, переяславських звісток, відсутніх у пам'ятках групи Володимирського Поліхрону, свідчить, що протограф північної редакції було створено пізніше, ніж Володимирське зведення 1189 р. На думку дослідника, «Этот свод мог появиться не позднее 1193-го года»¹⁰, оскільки «на этом году кончается заимствование южными редакциями суздальско-владимирских известий, кончаются до-словно общие тексты обеих редакций — северной и южной»¹¹. До того ж після 1193 р. володимирське літописання втрачає свою тенденційність, яка проявлялась у моральному обґрунтуванні права Володимира-на-Клязьмі бути столицею Північно-Східної Русі. Під час характеристики Володимирського зведення 1193 р. Є. Перфецький зупиняється і на його взаєминах з київським літописанням. Наявність повторних дослівних читань у Володимирському зведенні 1193 р. свідчить, що його додаткове джерело мало у своєму складі той же київський текст, що й Київське зведення 1174 р., який був доповнений літописними записами, котрі велися при київському Софійському соборі, та переяславським літописним матеріалом. Цим південноруським зведенням, котре вплинуло на Володимирське зведення 1193 р., дослідник вважає другу редакцію Київського зведення 1174 р. Сам факт такого впливу, на думку Є. Перфецького, «показывает, какое громадное значение на Руси в то время всё ещё имело киевское летописание, и что значение Киева, как летописного центра, все ещё было первенствующим...»¹².

Проведені студії дозволяють ученому розглядати 1193 р. «переломом, критическим моментом в истории всего русского летописания. С этого года, после создания во Владимире-на-Клязьме общерусского свода, летописание расходится по двум путям. Создаются две редакции, южная и северная»¹³. На півночі Володимирське зведення 1193 р. було покладене в основу Ростовської редакції XIII ст., а на півдні воно увійшло до складу Київського зведення 1198 р.

У процесі дослідження Є. Перфецький поєднує порівняльно-текстологічний і логічно-смісловий аналіз літописного тексту, а також за необхідності залучає історичні дані. Щоправда порівняльно-текстологічний аналіз не завжди носить у нього системний характер. До того ж, застосування кон'єктуральної критики й реконструкцій іноді призводить до

¹⁰ Перфецкий Е.Ю. Русские летописные своды... — С. 79.

¹¹ Там же. — С. 80.

¹² Перфецкий Е.Ю. Русские летописные своды... — С. 87.

¹³ Там же. — С. 85.

перенасичення монографії занадто сміливими гіпотезами, на що свого часу вказав М. Грушевський¹⁴. На жаль, у праці немає і генеалогічної схеми, необхідної для наочної ілюстрації складних текстологічних побудов. У цілому ж, спираючись на методологічні досягнення О. Шахматова, його учень накреслив струнку, логічно-зв'язану та структурно-завершену картину історії давньоруського літописання XII–XIII ст. Тому цю монографію можна зарахувати до найбільших здобутків не тільки українського, а й усього східнослов'янського літописознавства 1918–1935 рр.

Крім М. Грушевського, рецензію на дану книгу написав і російський учений І. Троцький¹⁵. Оскільки Є. Перфецький цілковито перебуває в межах схеми О. Шахматова, то його студії, підкреслював рецензент, зазнали впливу кількох гіпотетичних і хистких шахматовських побудов. Зокрема, І. Троцький схилився на бік М. Присьолкова, котрий вважав, що виокремлене О. Шахматовим Володимирське зведення початку XIV ст. навряд чи існувало, а зведення 1423 р. засновувалось на спільноруському зведенні 1409 р. Рецензент не погоджується і з твердженням Є. Перфецького про ведення в XII — на початку XIII ст. у Новгороді княжого літопису. Він гадає, що в цьому місті не сформувалась спадкоємність, необхідна для успішного розвитку княжого літописання, а більшість виділених Є. Перфецьким новгородських звісток могли бути складені в Києві. На думку І. Троцького, головна помилка Є. Перфецького полягала в тому, «что он построил свое исследование не на изучении внутреннего состава I-й Новгородской летописи, а на сличении её с современными ей летописями. Путь несомненно правильный, но только когда он является подсобным для первого»¹⁶. Однак з таким висновком не можна цілком погодитись, адже обидва ці методи дослідження є рівноправними та взаємодоповнюють один одного. Як доводить академік Д. Лихачов, «Сличая летописные тексты, исследователь следит в первую очередь за содержанием летописей, за их политическими тенденциями, за тем, какие

¹⁴ *Грушевський М.С.* Рец. на: *Е.Ю. Перфецкий.* Русские летописные своды и их взаимоотношения. Братислава. 1922, ст. 101 (Spisy filozofickej fakulty univerzity v Bratislave) / М. Грушевський // Україна. — К.: ДВУ, 1928. — Кн. 2. — С. 133–134.

¹⁵ *Троцкий И.М.* Рец. на: Доцент д-р Е. Перфецкий. Русские летописные своды и их взаимоотношения. Труды философского фак. унив. имени Коменского в Братиславе. Братислава. 1922 / И.М. Троцкий // Борьба классов. — Ленинград: Центральное отделение РСФСР. Ленинградское отделение, 1924. — № 1–2. — С. 305–307.

¹⁶ Там же. — С. 307.

статті існують в летописних текстах, яких нет, як розполагається летописний матэрыял во всей летописи в целом»¹⁷.

Викладені в монографії погляди про новгородське літописання Є. Перфецький пізніше розвинув у спеціальній статті¹⁸. Автор насамперед прагнув «вияснити головно те, який новгородський літопис ввійшов в українське літописання і в які відносини став цей великоруський новгородський літопис до українського літописання»¹⁹. З цією метою в північній, південній редакціях літописних зведень і в групі Володимирського Поліхрону він виділяє ряд записів за 1117–1160 і 1174–1182 рр., зміст яких не залишає сумнівів щодо їхнього новгородського походження. Зіставлення їх з відповідними рядками Новгородського І літопису показало, що «Текст цих подій північної і південної або української редакцій майже дослівно сходиться з Львовським, Тверським, Новгородським IV і Софійським І літописами, — в той самий час, коли в Новгородським І літописі в відповідних місцях бачимо або повні різниці тексту, або зовсім інше представлення цих подій»²⁰. Між пам'ятками перших трьох груп з одного боку та Новгородським І літописом з іншого Є. Перфецький виявив також значні розбіжності хронологічного характеру.

Наявність новгородських звісток у Тверському, Новгородському IV, Львовському й Софійському І літописах дозволила науковцю стверджувати, що вони були й у самому Володимирському Поліхроні — зведенні 1189 р. Їхня ж присутність у зведеннях північної й південної редакцій пояснюється тим, що й ці зведення базуються на Володимирському Поліхроні, щоправда на його пізнішій редакції. Увесь масив новгородської інформації за 1117–1160 і 1174–1182 рр. з Володимирського Поліхрону висвітлює політичну діяльність та життя новгородських князів, не торкаючись при цьому історії місцевої єпархії. На підставі цього Є. Перфецький робить висновок про те, що у Новгороді одночасно з владичним літописанням, яке відобразилося в Новгородському І літописі старшого ізводу, велося й княже літописання. Довівши, що новгородський владичний літопис безпосередньо користувався новгородським княжим літописом, науковець виявляє сліди останнього у статтях Новгородського І літопису за 1135–1137 рр. і в оповіданні 1134 р. про похід Всеволода й

¹⁷ Лихачёв Д.С. Текстология / Д.С. Лихачёв. — Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1962. — С. 357.

¹⁸ Перфецький Євген. Новгородський княжий літопис і його відношення до українського літописання XII століття / Євген Перфецький // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1924. — Т. 134–135. — С. 1–18.

¹⁹ Там само. — С. 17.

²⁰ Там само. — С. 6.

Ізяслава Мстиславичів на Суздаль. До новгородського княжого літопису дослідник зараховує і деякі новгородські звістки XI ст.

Факт перерви в новгородських текстах між 1160 і 1174 рр., на думку Є. Перфецького, свідчить, що укладач Володимирського Поліхрону взяв їх не безпосередньо з новгородського джерела, а скористався Переяславським зведенням 1186 р., котре він поклав у основу своєї праці. Але й Переяславське зведення увібрало в себе Київське зведення 1174 р., в якому новгородські записи перериваються на 1160 р. Після ж 1174 р. переяславський книжник самостійно продовжував роботу, використовуючи матеріали різного походження, в тому числі й новгородські. Таким чином, новгородський княжий літопис відобразився у Володимирському Поліхроні через Київське й Переяславське зведення.

Відштовхуючись від переконливих аргументів О. Шахматова, що статті 1136–1137 рр. Новгородського I літопису, а також «Учення, иже вѣдати челоуѣку числа всѣх лѣтъ» належать перу доместика Антонієвого монастиря ієродиякона Кирила, Є. Перфецький розглядає останнього як одного з укладачів новгородського княжого літопису.

Велику наукову цінність для вітчизняного літописознавства становить об'ємна праця Є. Перфецького, котра присвячена вивченню перемишльської літописної традиції²¹. Відправною точкою для її автора послужило положення О. Шахматова про існування в XII ст. самостійного галицького літописання, яке велося в Перемишлі або Галичі. Під час студій Є. Перфецький спирається на розроблену О. Шахматовим схему східнослов'янського літописання, дотримується його методики аналізу літописних текстів, хоч у разі необхідності доповнює, уточнює або переглядає висновки свого вчителя.

Для реконструкції тексту Перемишльського зведення 1100 р. і встановлення його зв'язків з іншими зведеннями науковець залучив практично весь відомий на той час літописний матеріал — зведення південної (Іпатіївський, Хлебниковський, Погодінський, Єрмолаєвський літописи), північної (Лаврентіївський, Радзивілівський, Троїцький, Переяславо-Суздальський, Московський академічний літописи), північно-західної (Софійський I, Новгородський IV, Тверський, Львовський літописи) редакцій, I і II Псковські, II і III Новгородські літописи, а також Новгородський I літопис старшого й молодшого ізводів.

²¹ *Перфецький Євген*. Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хроніки Яна Длугоша / Євген Перфецький // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1927. — Т. 147. — С. 1–54; Львів, 1928. — Т. 149. — С. 31–83; Львів, 1931. — Т. 151. — С. 19–56.

Провівши аналіз руських звісток, які містяться у складі «Історії Польщі» Яна Длугоша, він дійшов висновку, що основне руське джерело, котре використав польський історик, охоплювало події від найдавніших часів до 1225 р. Далі його текст було продовжено статтями 1227–1297 й 1316–1392 рр., запозиченими відповідно зі зведення південної редакції та західноруських літописів. Ознайомлення з творчою лабораторією Я. Длугоша дозволило Є. Перфецькому говорити про точну, часто буквальну передачу автором «Історії Польщі» тексту свого основного руського джерела, завдяки чому значно полегшуються перспективи дослідницької роботи.

Виявивши в праці Я. Длугоша сліди перемишльського, київського, галицького й володимиро-суздальського літописання, дослідник визначає основне руське джерело «Історії Польщі» як спільне літописне зведення, оскільки у XIV — першій половині XV ст. уже завершилась первісна кодифікація спільноруського літописного матеріалу. Порівняльно-текстологічний аналіз показав, що найстарша частина зведення 1225 р., котра охоплює виклад подій від найдавніших часів до 1100 р., найбільше відрізняється від літописних пам'яток, які збереглися до нашого часу. Деякі відповідності вона знаходить у Новгородському I літописі молодшого ізводу, I і II Псковських, Софійському I і Новгородському IV літописах. Зате стосовно статей 1126–1225 рр. зведення 1225 р. найбільше відповідає текстові зведень південної редакції. Відсутність перемишльських звісток зі зведення 1225 р. у інших джерелах «вказує на безумовний зв'язок зводу 1225 р. з Перемишлем. Цей звід нізвідки не міг узяти ці перемишльські звістки... як тільки з літопису, який в Перемишлі вівся та який ввійшов до складу зводу зложеного там же (коло 1100 року)...»²². Згідно з Є. Перфецьким, Перемишльське зведення 1100 р. було складене з початкових статей київського літописання (про події X ст.), київського літописного матеріалу XI ст., перемишльських статей за 80–90-ті рр. XI ст. і продовжене місцевими записами до 1140-х рр., коли Володимир Володаревич переніс столицю з Перемишля до Галича. Другою частиною Перемишльського зведення 1225 р., як вважає Є. Перфецький, є друга частина зведення 1206 р., зрадаганого у Володимирі-на-Клязьмі. Однак твердження науковця, ніби укладач Перемишльського зведення 1225 р. відкинув набагато повнішу першу частину зведення північної редакції, «бережучи текст 1100 року яко дорогу реліквію свого рідного міста та країни»²³, виглядає малопереконливим.

²² *Перфецький Євген*. Перемишльський літописний кодекс... — Львів, 1927. — Т. 147. — С. 19.

²³ Там само. — С.21.

Далі Є. Перфецький переходить до характеристики суспільно-політичних і культурних умов, котрі викликали у XIII ст. появу в Перемишлі спільного східнослов'янського літописного кодексу. Він розглядає це місто як потужний центр очоленої місцевим єпископом опозиції князівській владі в Галичині. На думку вченого, кодифікаційна робота розпочалась не раніше 1225 р., бо під ним у тексті вміщено останній запис про перемогу князя Ярослава над литовцями. Є. Перфецький висловлює припущення, що її ініціатором був владика Антоній (1220–1225), котрий перед прибуттям до Перемишля й після виїзду звідти обіймав посаду новгородського архієпископа. Завершилося ж складання зведення при його наступникові, не пізніше 1241 р., коли князь Данило Романович розгромив резиденцію перемишльського єпископа.

І частину своєї праці Є. Перфецький присвячує встановленню зв'язків між ПВЛ і текстом найдавнішої частини хроніки Я. Длугоша. Спочатку він проводить порівняльно-текстологічний аналіз списків ПВЛ у зведеннях південної, північної та північно-західної редакцій для встановлення спільних читань і розбіжностей. Після чого, йдучи за О. Шахматовим, шляхом порівняння трьох редакцій ПВЛ з текстом Новгородського I літопису молодшого ізводу, на ранніх відомостях якого відобразилося джерело, яке передувало ПВЛ, встановлює взаємини між ними й час їхнього складання. Дослідник підкреслює, що статті ПВЛ другої половини XI — початку XII ст. з північної й південної редакцій, котрі відсутні в північно-західній редакції, за своїм змістом стосуються Києво-Печерського монастиря, де і були записані. Це свідчить, що протягом вказаного часу в Печерській обителі вівся літопис. Оскільки ніяк не можна припустити, щоб редактор ПВЛ північно-західної редакції свідомо вилучав зі свого зведення інформацію, котра стосувалася Києво-Печерського монастиря, то стає очевидним, що він просто не мав під руками Печерського літопису. Відповідні звістки пізніше потрапили до другої (збереглася у зведеннях північної групи) та третьої (збереглася у зведеннях південної групи) редакцій пам'ятки. Отже, найстаршою редакцією ПВЛ є її текст у зведеннях північно-західної редакції. На базі накресленої схеми історії тексту ПВЛ дослідник пропонує свій варіант вирішення питання її авторства. За Є. Перфецьким Нестор був автором первісної редакції пам'ятки, котра не мала у своєму складі статей про заснування Києво-Печерського монастиря й смерть Феодосія, які за змістом суперечать творам, що безсумнівно належать Нестору.

Зіставлення руського тексту хроніки Я. Длугоша з трьома редакціями ПВЛ показало, що найближче він стоїть до тієї, яка відобразилася в Софійському I і Новгородському IV літописах. Причому ПВЛ першої редакції розходиться з ПВЛ другої та третьої редакцій саме там, де вона

дослівно відповідає «Історії Польщі». Однак після 1097 р. текст Я. Длугоша у ряді статей буквально збігається з другою та третьою редакціями ПВЛ. Усе це, а також факт відсутності на сторінках «Історії Польщі» використаних Нестором іноземних і вітчизняних джерел (хроніки Георгія Амартола, життя Василя Нового, откровення Мефодія Патарського, «Сказання про грамоту слов'янську», договорів з греками, легенди про апостола Андрія та ін.), дозволило Є. Перфецькому зробити висновок, що Я. Длугош не користувався ПВЛ.

Особлива ж близькість «Історії Польщі» до тексту ПВЛ у складі Софійського I і Новгородського IV літописів, а також до Новгородського I літопису молодшого ізводу є свідченням відповідності найстаршої частини праці Я. Длугоша Київському зведенню 70-х рр. XI ст., яке через Софійський временник відбилосся у вищезазначених творах. Однак відсутність у хроніці новгородських звісток показує, що Київський літопис 1074 р. потрапив до неї не через Софійський временник. Крім того, в тексті Перемишльського зведення 1100 р. є місця, котрі кардинально відрізняються від відповідних фрагментів Новгородського I літопису й ПВЛ. Таким чином, в основі Перемишльського зведення 1100 р. лежить старовинний Київський літопис початку XI ст., доповнений матеріалами Київського зведення 1074 р. До складу ж Новгородського I літопису та ПВЛ матеріали останнього потрапили після тенденційної обробки, здійсненої в Новгороді. На думку Є. Перфецького, безпосереднім поштовхом для складання Перемишльського кодексу 1100 р. стало осліплення теребовльського князя Василька Ростиславича. Зведення було написане в Перемишлі на доручення перемишльського князя Володаря Ростиславича ймовірно священиком Васиєм — автором відомого оповідання про осліплення князя Василька. На жаль, це припущення не обґрунтоване ні інформацією з самого Перемишльського зведення, ні даними з інших джерел.

У II частині розвідки Є. Перфецький розглядає включені до Перемишльського зведення 1100 р. оповідання про Кия, Щека й Хорива та Рюрика, Синеуса та Трувора. Для зіставлення він залучає тексти Новгородського I літопису молодшого ізводу й ПВЛ. Результати порівняльно-текстологічного й логічно-сислового аналізу дали йому «можність ствердити, що в основі Початкового зводу, руського тексту Длугоша та Повісти временних літ лежить одно і те саме, більше або менше використане джерело — а саме Старовинний Київський літопис»²⁴. Деякі ж вставки (про місця осідку Рюрика та його братів, їх князювання і смерть)

²⁴ *Перфецький Євген*. Перемишльський літописний кодекс... — Львів, 1928. — Т. 149. — 80 с.

потрапили до Перемишльського зведення 1100 р. з особливої редакції Початкового зведення 1093 р., яка повніше відобразила в собі текст Новгородського зведення 1050 р., ніж та редакція Початкового зведення, котра ввійшла до Новгородського I літопису молодшого ізводу. Оскільки перемишльський книжник безпосередньо користувався київським зведенням початку XI ст., то його кодекс з більшою повнотою відображає зміст останнього, ніж ПВЛ. Зокрема, звістки про Аскольда й Діра, невдоволення новгородців їх пануванням і запрошення варягів не мають відповідників у Початковому зведенні й ПВЛ. Однак до «Історії Польщі» не потрапило запозичене Перемишльським зведенням 1100 р. з Київського зведення початку XI ст. повідомлення про війну Аскольда й Діра з полочанами, котре збереглося в Никонівському літописі. Наявність у ПВЛ багатьох місць, які є в «Історії Польщі», але відсутні в Початковому зведенні, Є. Перфецький логічно пояснює тим, «що Повість временних літ помимо Початкового зводу безпосередньо користувалася також і текстом Перемишльського зводу 1100 року, який лежить також і в основі руського тексту Яна Длугоша»²⁵.

Порівнявши оповідання ПВЛ і хроніки про Кия, Щека, Хорива й заснування Києва, дослідник зробив висновок, що його початковий текст «в зводі 1100 року читався так, як читається це місце і в Повісті временних літ»²⁶. Наявне у Я. Длугоша різночитання (йдеться про заснування власних міст Щеком і Хоривом — І.Д.) він пояснює неспроможністю польського історика до кінця зрозуміти в цьому місці зміст свого першоджерела. Висвітлюючи редакторську роботу Нестора, дослідник наголошує, що саме місцевий патріотизм змусив книжника віддати рішучу перевагу Перемишльському зведенню 1100 р. перед фольклорною традицією, котра представляла Кия простим перевізником, а також перед Новгородським і Початковим зведеннями, укладачі яких намагалися понизити соціальний статус засновника «матері городів руських». Шляхом внутрішньої інтерпретації звісток про радимичів і в'ятичів, князя Дулебу й дулебян та їх порівняння з відповідними уривками ПВЛ науковець доводить, що у Перемишльському зведенні 1100 р. вони читалися так само, як читаються в «Історії Польщі». Характеристика ж полян та інших племен зі зведення 1100 р. знаходить аналогії у відповідних рядках не лише хроніки Я. Длугоша, а й ПВЛ. А ось пропущену Я. Длугошем звістку про уличів і тиверців можна відтворити, залучивши матеріал літопису Нестора. Наприкінці II частини своєї праці Є. Перфецький подає

²⁵ *Перфецький Євген*. Перемишльський літописний кодекс... — Львів, 1928. — Т. 149. — С. 63.

²⁶ Там само. — С. 81.

реконструйований за допомогою зіставлення «Історії Польщі», ПВЛ, Новгородського I літопису молодшого ізводу та Псковського II літопису уривок оповідання Перемишльського зведення 1100 р. про Кия, Щека й Хорива та Рюрика, Синеуса й Трувора.

У наступній частині дослідник проаналізував оповідання Я. Длугоша про вбивство Аскольда й Діра та реконструював відповідний уривок Перемишльського зведення 1100 р. Як і перед цим, найважливіші висновки вченого засновані на порівнянні текстів «Історії Польщі», Новгородського I літопису молодшого ізводу, ПВЛ, а також Псковського I літопису, літопису Авраамки й Рогозького літописця. У результаті Є. Перфецький відзначив відсутність будь-яких звісток про князя Олега на сторінках Київських зведень 1074 і 1039 рр. Дві вставки про його похід на Царгород і смерть у Ладозі потрапили до Початкового зведення з новгородського літописання. Оскільки Я. Длугош не подає ніякої інформації про Олега, то її не було і в його першоджерелі — Перемишльському зведенні 1100 р., заснованому на Найдавнішому київському зведенні 1039 р. Включивши до складу ПВЛ договір Олега з греками, Нестор вимушений був докорінно переробити зміст свого першоджерела — Початкового зведення. «...до 6420 року включно... — пише Є. Перфецький, — ...усюди, де в самім Початковім зводі стояло ім'я Ігоря, — в Повісти вр. літ це ім'я Ігоря змінено іменем Олега. Де складач Повісти вр. літ не міг тут зробити заміни імени Ігоря на ім'я Олега...там просто викидав він такий текст зі свого основного тексту... Коли ж складач Повісти вр. літ і згадує тут, — в тексті своїм до 6420 року, — ім'я Ігоря, то тільки в тексті ним самим тут внесеним, — з ціллю показати, що Ігор був тоді ще «вельми дѣтськимъ»²⁷.

Продовжуючи далі своє дослідження, Є. Перфецький доводить, що хоч Початкове зведення й ПВЛ називають Аскольда й Діра звичайними варягами, мужами Рюрика, однак у Перемишльському зведенні 1100 р. відповідно до первісної літописної традиції вони виступають законними київськими князями. Подібно до Я. Длугоша розповідають про похід Ігоря на Київ і вбивство ним Аскольда й Діра літопис Авраамки, Псковський I літопис і Рогозький літописець, у яких через Новгородське зведення 1079 р. відбилося найдавніше київське зведення 1039 р. Таким чином, відсутність у Я. Длугоша багатьох подробиць, зокрема маршруту Ігоря, хитрощів, до яких він удався під Києвом, його слів до київських князів і вказівки на місця поховання загиблих, можна пояснити тим, що їх не було і в першоджерелі «Історії Польщі» — Перемишльському зведенні

²⁷ *Перфецький Євген*. Перемишльський літописний кодекс... — Львів, 1931. — Т. 151. — С. 30.

1100 р. Усі ці деталі «внесені були...в текст статті про вбивство Аскольда й Дира укладачем Початкового зведення в наслідку тенденції його — представити Ігора єдиним законним претендентом на Київський стіл, а рід Рюрика — єдиним законним на Русі родом княжим»²⁸.

У IV частині Є. Перфецький поставив за мету з'ясувати зв'язок між Печерським літописом з одного боку й Перемишльським зведенням 1100 р., Початковим зведенням і ПВЛ з іншого. Порівняльно-текстологічний аналіз Синодального списку Новгородського I літопису старшого ізводу, Софійського I і Новгородського IV літописів показав відсутність статей Печерського літопису на сторінках ПВЛ першої редакції, Початкового зведення й Київського зведення 1074 р. Укладач Другого київського літопису поклав у основу своєї праці ПВЛ другої редакції, до складу якої входили і статті Печерського літопису по 1111 р. включно, і Печерський літопис другої редакції, котрий закінчувався оповіданням 1182 р. про смерть архимандрита Полікарпа. При цьому під впливом останнього джерела й меншою мірою першої редакції ПВЛ та інших матеріалів до тексту другої редакції ПВЛ були внесені поправки й додатки, які призвели до утворення нової — третьої редакції ПВЛ. Підтвердженням того, що третя редакція ПВЛ виникла в останній чверті XII ст., тобто не раніше оформлення Другого київського літопису, на думку Є. Перфецького, слугує іменування під 6690 р. настоятеля Києво-Печерського монастиря не ігуменом, а архимандритом, «бо тільки в самім кінці XII стол., — а власне: не раніше послідньої четверти його, — печерські ігумени набули прав на титул архимандрита»²⁹.

Враховуючи наявні в Печерському літописі першої редакції реальні подробиці, а також негативне ставлення його автора до ігумена Никона, котрий помер 1088 р., дослідник датує цей твір часом між кінцем 90-х рр. XI ст. і 1112 р. Усі літописні статті належать перу однієї особи, яка була сучасником-очевидцем зображуваних подій. Оскільки Печерський літопис першої редакції з'явився пізніше, ніж Початкове зведення й Київське зведення 1074 р., котрі були джерелами Перемишльського зведення 1100 р., то й не дивно, що його матеріали не змогли потрапити на сторінки хроніки Я. Длугоша.

Як відомо, у ПВЛ другої редакції відобразились ПВЛ першої редакції та Печерський літопис першої редакції. Тому поділ її статей на «київські» й «печерські» дозволив Є. Перфецькому віднести складання ПВЛ першої редакції до 1106–1112 рр. Адже остання суто «київська» стаття ПВЛ

²⁸ Там само. — С. 41.

²⁹ *Перфецький Євген*. Перемишльський літописний кодекс... — Львів, 1931. — Т. 151. — С. 48.

другої редакції розповідає про перемогу в 1106 р. над половцями біля Заріченська і нею ж закінчується київський матеріал у північно-західних зведеннях, у складі яких міститься ПВЛ першої редакції. Насамкінець Є. Перфецький вказує конкретні шляхи до реконструкції первісного тексту ПВЛ.

На жаль, науковець чомусь не об'єднав основні результати своєї надзвичайно цікавої студії в окремих висновках. Як бачимо, завдяки скрупульозно точному порівняльно-текстологічному й досконалому логічно-смысловому аналізу Є. Перфецькому вдалося виявити та відтворити два перемишльські літописні зведення, які не збереглися до наших днів. Завдяки цьому було відкрито існування ще одного центру давньоукраїнського літописання — міста Перемишля. Однак стосовно ПВЛ деякі положення вченого виявилися недостатньо вмотивованими. Так, найбільш вразливою виглядає запропонована ним схема складання третьої редакції ПВЛ, що передбачає її датування кінцем XII ст.

Поглиблений і відшліфований варіант своєї розвідки чеською мовою дослідник опублікував у вигляді окремої монографії³⁰.

С. Томашівський вказав на відсутність надійного документального підґрунтя в картині суспільно-політичного й культурного життя Перемишля першої половини XIII ст., яку Є. Перфецький відтворив для пояснення причин і обставин появи місцевого літописного кодексу³¹.

Натомість С. Гаєвський відзначив велику привабливість реконструкції Є. Перфецького й безперечну наукову вартість її окремих фактичних моментів³². Так, важливу роль для дослідження норманського питання та з'ясування достовірності ряду літописних пам'яток мають збережене Я. Длугошем свідчення Перемишльського зведення 1100 р. про князівський статус Кия, Щека й Хорива, повідомлення про київських князів Аскольда й Діра, їх боротьбу з деревлянами, уличами й конфлікт з новгородцями, наслідком якого стало покликання варягів, характеристика врожайності полянської землі тощо. Віддаючи належне досягненням Є. Перфецького, рецензент водночас зауважив, що найістотнішим недоліком його праці є інтерпретація тексту «Історії Польщі» та східно-

³⁰ *Perfeckij Eugen*. Historia Polonica Jana Dlugosza a ruske letopisectvi / Eugen Perfeckij. — Praha: Nakl. Slovanskeho Ustavu v komisi nakladatelstvi „Orbis”, 1932. — 120 s.

³¹ *Томашівський Степан*. До історії Перемишля і його єпископської катедри. Критичні замітки / Степан Томашівський // Записки чина Святого Василя Великого. — Жовква, 1928. — Т. 3. — Вип. 1–2. — С. 179–190.

³² *Гаєвський Степан*. Рец. на: Д-р Є. Перфецький. Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хроніки Яна Длугоша. Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка у Львові, 1928, т. CXLVII, сс. 1–54, т. CXLIX, сс. 31–83 / Степан Гаєвський // Україна. — К.: ДВУ, 1929. — Травень–червень. — С. 131–134.

слов'янських літописів відповідно до створеної гіпотези. А тому до занадто далекосяжних висновків і проблематичних побудов автора слід ставитися з обережністю.

Великий інтерес викликає розвідка Є. Перфецького присвячена питанню про час складання Никонівського літописного зведення³³. Як довів ще О. Шахматов, одним із джерел цієї найбільшої східнослов'янської літописної компіляції був український хронограф 1-ї редакції, на який, у свою чергу, справила вплив хроніка М. Бельського. Тому точне датування тексту хронографа Є. Перфецький вважав головною передумовою для успішного виконання поставленого завдання. Хоч український хронограф 1-ї редакції й закінчується повідомленням 1527 р., у його тексті згадуються події, які сталися після цієї дати. Серед них хронологічно найпізнішою є звістка про обрання папою Юлія III, що відбулося 1550 р.

Як відомо, перше видання «Хроніки всього світу», що не збереглося до наших днів, було опубліковане 1551 р., друге — 1554 р., а третє — 1564 р. Тому для точного визначення часу появи українського хронографа 1-ї редакції Є. Перфецькому потрібно було з'ясувати, яким саме з цих трьох видань скористався український книжник. Оскільки хронограф вказує на папу Юлія III (08.02.1550–22.03.1555) як на живого, то третє видання хроніки М. Бельського не могло бути його джерелом. Порівняльний аналіз транскрипції іншомовних власних назв хронографа та другого видання хроніки М. Бельського дає підстави досліднику говорити про використання українським автором саме першого видання, в якому, на відміну від другого, латинська транскрипція імен зустрічається частіше, ніж польська. У виданні ж 1564 р. для передачі іншомовних власних назв М. Бельським найбільше послуговується нормами польської мови.

Наявність запозичень із «Хроніки всього світу» вже на початку тексту українського хронографа 1-ї редакції, на думку Є. Перфецького, свідчить, що його складання розпочалося не раніше появи першого видання хроніки М. Бельського, тобто в 1551–1552 рр. Оскільки за жанровою природою хронограф є узагальнюючою працею із всесвітньої історії, то робота над ним, як припускає науковець, повинна була тривати не менше двох років і завершилася не раніше 1554 р. Наступного року список пам'ятки опинився в Московській Русі. «Оскільки вплив Західноруського хронографа (так у XIX — першій половині XX ст. називали український хронограф 1-ї редакції — *І.Д.*) на текст Никонівського зведення спостерігається вже в першій частині Никонівської компіляції, то, — вважає

³³ *Perfeckij Eugen. K otazce doby vzniku letopisneho svodu Nikonovskeho / Eugen Perfeckij // Bratislava. Časopis učene spoločnosti Šafarikovy. — 1931. — Roč. V. — Číslo 5. — S. 816–826.*

вчений, — мусимо судити, що укладання Никонівського зведення почалося вже тоді, коли його джерело — Західноруський хронограф — вже було готове й потрапило до рук компілятора Никонівського зведення, тобто близько 1555 р.»³⁴. Цим самим він заперечує висновки своїх попередників — М. Лихачова й М. Лаврова, котрі вважали, що найдавніший текст пам'ятки містить перша частина списку Оболенського, яка доводить виклад подій до 1520 р. і була складена у 30-х — на початку 40-х рр. XVI ст. Натомість, за Є. Перфецьким, перша частина Никонівського літопису була створена протягом 1555–1558 рр., а друга, продовжена подіями 1521–1556 рр., безпосередньо за нею у 1559–1662 рр. Для підтвердження своєї точки зору він також використовує вміщені до Патріаршого списку Никонівського літопису згадки про засновану 1555 р. Казанську архієпископію та померлого 31.12.1563 р. митрополита Макарія, чие ім'я стоїть останнім у переліку митрополитів. Безперервність процесу складання твору дозволяє вченому визнати штучним поділ списку Оболенського на першу і другу частини та дає підстави розглядати їх єдиним цілим «первинним текстом і найстаршою редакцією Никонівської літописної компіляції»³⁵. Ця найстарша редакція найкраще збереглася у двох списках — Патріаршому і князя Оболенського.

Зауважимо, що незважаючи на достатню переконливість більшості наведених у статті аргументів, через брак палеографічного аналізу та характеристики редакторської роботи, запропоноване Є. Перфецьким вирішення питання датування Никонівського літопису не можна визнати остаточним.

У полі зору Є. Перфецького перебувало також малодосліджене питання про роль і характер впливу середньовічних німецьких анналів і хронік на західнослов'янську історіографію XII–XV ст.

Вивчаючи найдавніше чеське й польське літописання, він звернув увагу на те, що Празькі аннали, Сазавська хроніка, Рочник Свентокшиський стародавній, Рочник краківського капітулу й Рочник великопольський починаються повідомленнями про події німецької історії VIII–IX ст. Ці звістки, за винятком другого джерела, де вони сягають XI ст., тягнуться головним чином до 970-х рр. До того ж уміщені під однаковими роками записи буквально збігаються. Натомість стосовно викладу подій національної історії чеські й польські хроніки «не только не влияли друг на друга, но и ничего общего между собой не имеют»³⁶. Усе це

³⁴ *Perfeckij Eugen*. К отазце doby vzniku... — S. 825.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Перфецкий Е.Ю.* Общий источник древнейшего чешского и древнейшего польского летописания / Е.Ю. Перфецкий // Труды Института славяноведения Академии наук СССР. — Ленинград: Изд-во АН СССР, 1932. — Т. 1. — С. 208.

дозволяє досліднику припустити, що в основі Празьких анналів, Рочника Свентокшиського стародавнього, Рочника краківського капітулу й Рочника великопольського лежало спільне давньонімецьке джерело. У процесі порівняльно-текстологічного аналізу ним були виявлені буквальні паралелі між вищезазначеними творами та дванадцятьма давньонімецькими анналами — Корвейськими, Ейнзідельськими, Аугієнськими, Оттенбеєрськими, Вюрцбурзькими, Гільдесгеймськими, Кведлінбурзькими, Вейсенбурзькими, Гальберштадтськими, анналами Герімана, Ламберта та монастиря Святого Боніфація. Далі дослідник виділив у складі німецького джерельного масиву п'ятдесят п'ять спільних записів за 714–973 рр. Причому вісімнадцять з них розповідають про обрання, діяльність і смерть майнцьких владик. «Такое настойчивое указание в этих известиях на происшествия, связанные с майнцской архиепископской кафедрой, такая заинтересованность (летописца) последней, — робить висновок дослідник, — ясно указывает на то, что мы имеем перед собой здесь древнейшую летопись майнцских архиепископов»³⁷. На думку Є. Перфецького, перша редакція Майнцького літопису була складена 973 р. після смерті імператора Оттона I Великого, коли виникла необхідність підбити підсумки його славного правління та систематизувати попередню загальноімперську світську й церковну історію. В її основу лягли найдавніші майнцькі літописні записи, Фульдські та Франкські аннали.

Для вирішення питання, звідки черпала повідомлення про німецькі події до 1001 р. включно Сазавська хроніка, Є. Перфецький детально вивчає текст німецьких анналів, які мають з нею найбільшу схожість (Гільдесгеймських, Кведлінбурзьких, Вейсенбурзьких, Ламберта), а також тих, котрі збігаються з нею лише почасти (Вюрцбурзькі, Оттенбеєрські та Герімана).

Наявність на сторінках Сазавської хроніки матеріалів, що зустрічаються і в багатьох інших пам'ятках, свідчить, що її укладач користувався не всіма ними, а одним давньогерманським джерелом, котре не збереглося до нашого часу.

За допомогою звернення до Гершфельдського літопису Є. Перфецький доводить повну незалежність Вейсенбурзьких анналів і анналів Ламберта від Гільдесгеймських і Кведлінбурзьких. Вилучивши з першої частини Вейсенбурзьких анналів і анналів Ламберта гершфельдські повідомлення, він отримав текст, дуже близький до Майнцького зведення 973 р. Детальне вивчення джерельної основи Гільдесгеймських і Кведлінбурзьких анналів дозволило Є. Перфецькому зробити висновок, що до складу

³⁷ Там же. — С. 213.

їх протографа входило поєднане з Гершфельдським літописом Майнцьке зведення 973 р. і доведений до 900–901 рр. Фульдський літопис. Окрім цих матеріалів, укладач скористався також порічним Майнцьким літописом, який не тільки продовжив виклад подій до 1002 р. включно, а й доповнив місцеве зведення окремими записами, котрі сягають IX ст. Насиченість цієї компіляції майнцькими звітками переважно церковного характеру не залишає для науковця жодних сумнівів, що вона, як і зведення 973 р., також виникла при дворі майнцьких архієпископів. Є. Перфецький звернув увагу на те, що до 973 р. Гільдесгеймські та Кведлінбурзькі аннали використовували Гершфельдський літопис. Однак після вказаної дати гершфельдські звітки в їх текстах зникають і знову з'являються з 1005 р. лише в першому творі. Натомість у Вейсенбурзьких, Альтазьких анналах і анналах Ламберта відповідна інформація йде без перерви до 1005 р. Приблизно з цього ж часу, розходячись із Кведлінбурзькими анналами, Гільдесгеймські аннали зближуються з анналами Ламберта. Останнім спільним повідомленням Гільдесгеймських і Кведлінбурзьких анналів є запис про коронацію в 1002 р. Генріха II майнцьким архієпископом Вілігізом. Це свідчить, що протограф даних пам'яток було складено між 1002–1005 рр. Враховуючи ж різку зміну в ставленні хроніста до Генріха II, котра з 1004 р. виразно простежується у Кведлінбурзьких анналах, джерелознавець датує складання другої редакції Майнцького зведення 1002–1003 рр.

Порівняння Сазавської хроніки з Гільдесгеймськими та Кведлінбурзькими анналами показує, що в ній «не отразились ни те известия гильдесгеймские, ни, конечно, позднейшие гершфельдские (начинающиеся с 1009 г.), которые... вошли в Hildesheimenses, ни известия кведлинбургские, ни гальберштадтские, которые... вошли в Quedlinburgenses...»³⁸. Натомість у чеській пам'ятці відобразився спільний текст Гільдесгеймських і Кведлінбурзьких анналів, тобто друга редакція Майнцького зведення. Причини широкого поширення обох редакцій Майнцького зведення в Чехії та Польщі дослідник пов'язує «с исключительным влиянием немецкого христианского просвещения в двух этих славянских землях, политически тогда ещё таких молодых, которые de facto находились (во второй половине X столетия) в сфере духовного влияния и церковной юрисдикции немецкой майнцской архиепископии...»³⁹.

Таким чином, скрупульозне вивчення найдавнішого німецького історіописання дало можливість Є. Перфецькому зробити переконливий висновок, що Майнцьке зведення 1-ї редакції (973 р.) було покладене в

³⁸ Перфецкий Е.Ю. Общий источник... — С. 233.

³⁹ Там же. — С. 218

основу чеських Празьких анналів, польських Рочника Свентокшиського стародавнього, Рочника краківського капітулу та Рочника великопольського, а Майнцьке зведення 2-ї редакції (1002–1003) стало основним джерелом інформації про події німецької історії для чеської Сазавської хроніки.

Першу спробу висвітлити зв'язки між Майнцьким зведенням 2-ї редакції й Сазавською хронікою Є. Перфецький успішно виконав ще 1925 р. в опублікованій німецькою мовою статті «Німецьке джерело Сазавської хроніки»⁴⁰. Тут також уперше було поставлене надзвичайно цікаве питання про вплив німецького середньовічного історіописання на українське літописання XVII ст. через посередництво польських хронік М. Кромера й М. Бельського⁴¹. Так, сліди німецького літописного матеріалу дослідник знаходить у Густинському літописі (повідомлення про імператора Арнульфа) та «Кройніці» Феодосія Софоновича.

Грунтовне дослідження Є. Перфецький присвятив впливу німецького літописання на хроніку Я. Длугоша⁴². Тут, крім оцінки доробку попередників і цінних методичних зауважень, він демонструє безпосередній зв'язок «Історії Польщі» з п'ятьма німецькими анналами та хроніками, вивчає редакції та списки останніх, чим сприяє увиразненню окремих фрагментів у загальній картині німецької історіографії XI–II ст.

Учений розглядає хроніку Я. Длугоша як унікальне явище європейської історіографії епохи Відродження. Дана праця цікава й важлива для нього в першу чергу своїми зв'язками з історіографією Київської Русі, Великого князівства Литовського, Священної Римської імперії, Тевтонського ордену, Італії, Чехії, Угорщини тощо. «Ніколи ніхто перед Длугошем ані після нього, — підкреслює дослідник, — не ставив собі за мету зібрати такий різноманітний джерельний матеріал, як Длугош. Ніхто в ту добу не наважувався взяти на свої плечі таку величезну працю — скласти історію на такому широкому фундаменті»⁴³. На відміну від західноєвропейських загальних хронік, з їх інтересом до суспільно-політичного життя Священної Римської імперії та історії католицької церкви, у праці Я. Длугоша визначальне місце відведено історії слов'янських народів, передусім польського. У цьому Є. Перфецький вбачає відображення провідних тенденцій «епохи Відродження, що виводила на арену світової

⁴⁰ *Perfekij E.* Die deutsche Quelle der Sazaver Chronik / E. Perfekij // Archiv für Slavische Philologie. — Berlin, 1925. — Band 40. — Heft 1–2. — S. 43–70.

⁴¹ *Ibid.* — S. 44–45.

⁴² *Perfekij Eugen.* Historia Polonica Jana Dlugosza a nemecke letopisectvo / Eugen Perfekij. — Bratislava: Vydava filozoficka fakulta s podporou Ministerstva školstva a nar. osvety Slovenskej Republiky, 1940. — 214 s.

⁴³ *Ibid.* — S. 13.

історії кожен народ...»⁴⁴. Але за своєю жанровою природою твір Я. Длугоша ще становить поєднання рис середньовічних хронік з прикметами гуманістичної історіографії. Науковець показує, що автора твору цікавили не лише безпосередні взаємини Польщі з сусідніми державами, котрі допомагали йому якнайповніше висвітлювати історію батьківщини. Польський історик поставив також перед собою завдання створити для співвітчизників цілісну історичну картину загальноєвропейського цивілізаційного простору.

У цьому контексті серед неслов'янських народів найбільшу увагу Я. Длугоша привернуло минуле німецького народу.

Аналізуючи доробок своїх попередників, Є. Перфецький вважає головним його недоліком те, що Г. Зейсберг і О. Семкович під час дослідження брали до уваги не всі аннали та хроніки, котрі містили текстуальні паралелі до того чи іншого фрагменту «Історії Польщі», а залишалися в межах якого-небудь одного німецького джерела. Через це учень академіка О. Шахматова наголошує, що «Встановлення джерел, у даному випадку німецьких джерел, хроніки Длугоша не може йти правильним шляхом, коли при цьому не взятий до уваги цілий комплекс цих джерел, які більшою або меншою мірою збігаються з тим або іншим повідомленням (чи повідомленнями) хроніки Длугоша й показують на більшу або меншу міру спорідненості з хронікою Длугоша...»⁴⁵.

Серед німецьких джерел, використаних Я. Длугошем, Є. Перфецький ставить на першому місці «Загальну хроніку». Пряма текстуальна залежність від останньої виявляється в повідомленнях та звістках за 971 (про появу вогненного знамення на небі), 984 (про вступ на трон Оттона II), 988 (про повінь і засуху), 1002 (про вступ на трон і коронацію Генріха II), 1021 (про землетрус), 1025 (про обрання королем Конрада II), 1040 (про смерть Конрада II і вступ на престол Генріха III), 1042 (про підкорення Генріхом III чехів), 1046 (про похід Генріха III до Італії й отримання ним імператорського титулу), 1052 (про візит Генріха III і папи Лева IX до Регенсбурга, Бамберга й Рейнської області), 1055 (про похід Генріха III до Італії), 1056 (про перемогу лютичів над німцями), 1057 (про вступ на трон Генріха IV й регентство його матері Агнеси), 1057 (про висвячення папою Стефана IX), 1067 (про весілля Генріха IV й Берти), 1068 (про перші роки самостійного правління Генріха IV), 1079 (про битву Генріха IV з претендентом на трон Рудольфом Франконським), 1080 (про чергову битву між ними та смерть останнього), 1084 (про коронацію Генріха IV і Берти імператорськими коронами), 1087 (про смерть папи Григорія VII й об-

⁴⁴ *Perfekij Eugen*. *Historia Polonica Jana Dlugosza a nemecke letopisectvo...* — S. 13.

⁴⁵ *Ibid.* — S. 21.

рання папою Віктора III), 1097 (про появу комети й великі повені) та 1106 (про імперський сейм у Майнці та зречення Генріха IV) рр.

Подібний збіг помітний і у ряді коротеньких заміток про події суспільного життя й різноманітні явища природи.

Цей джерелознавчий аналіз у Є. Перфецького тісно пов'язаний з дослідженням складу та історії тексту тих німецьких анналів і хронік, які подібно до «Загальної хроніки» також містять текстуальні паралелі до вищезазначених сюжетів, а саме Вюрцбурзької хроніки, Швабської загальної хроніки, хроніки Герімана, хроніки Зігеберта, Саксонського анналіста, Кельнської королівської хроніки, Пегльдських, Магдебурзьких, Штаденських, Розенфельдських, Ельвангенських, Гільдесгеймських, Дісбоденберзьких анналів і анналів Святого Альбана. Однак у хроніці Я. Длугоша відобразилися лише ті матеріали перерахованих джерел, котрі наявні й у «Загальній хроніці». «Повідомлень цих німецьких хронік, — зазначає Є. Перфецький, — яких немає у «Загальній хроніці», немає і в хроніці Длугоша»⁴⁶. І, нарешті, в «Історії Польщі» взагалі відсутні такі повідомлення, котрі б більшою мірою збігалися з текстом згаданих німецьких джерел, ніж вони збігаються з текстом «Загальної хроніки». Наведених аргументів цілком достатньо для висновку, «що початковим джерелом польської хроніки Яна Длугоша, з якого Длугош черпав наведені тут відомості про стародавні події німецької історії, була «Загальна хроніка», — *Chronicon Universale*»⁴⁷.

Далі логіка наукових студій спонукала автора виконати порівняльний аналіз усього комплексу німецьких пам'яток XI–XII ст., які містять виразні текстуальні паралелі до використаних Я. Длугошем сюжетів із «Загальної хроніки». Внаслідок його проведення було з'ясовано, що найважливіше значення для останньої має її базове джерело — Вюрцбурзька хроніка, в основі якої лежить споріднена з хронікою Герімана Швабська загальна хроніка. «Схожість усіх інших наведених тут літописів з хронікою Длугоша, — підсумовує вчений, — визначається тим, що деякі з цих джерел використали як основне своє джерело Вюрцбурзьку хроніку — джерело «Загальної хроніки» (це *Annales Sancti Albani*, *Annales Rosenveldenses* і *Annales Elwangenses*), або хроніки, засновані на Вюрцбурзькій хроніці (це *Annales Hildesheimenses* і *Annales Disibodenbergenses*), або хроніки, засновані на Вюрцбурзькій хроніці та «Загальній хроніці» (це *Chronica regia Coloniensis*, *Annalista Saxo*, *Annales Palidenses*, *Annales Magdeburgenses* і *Annales Stadenses*)»⁴⁸.

⁴⁶ *Perfekij Eugen. Historia Polonica Jana Dlugosza a nemecke letopisectvo...* — S. 60.

⁴⁷ *Perfekij Eugen. Historia Polonica Jana Dlugosza a nemecke letopisectvo...* — S. 60.

⁴⁸ *Ibid.* — S. 74.

Розглянувши особливості п'яти редакцій «Загальної хроніки», Є. Перфецький намагається встановити ту з них, яка була джерелом праці Я. Длугоша. Вчений вважав, що оскільки в «Історії Польщі» зустрічаються лише ті звістки складеної біля 1106 р. хроніки Зігеберта, котрі відображені в редакціях С, D і E «Загальної хроніки», то Я. Длугош не міг користуватися редакціями А і В, які не містили матеріалів хроніки Зігеберта й завершувалися викладом подій 1101 і 1106 рр. Той факт, що інформація з хроніки Зігеберта знаходиться то в одній, то в другій, то в третій редакції «Загальної хроніки», робить для Є. Перфецького мало-ймовірним можливість наявності в розпорядженні Я. Длугоша всіх цих трьох редакцій. До того ж, запозичення із «Загальної хроніки» сягають в «Історії Польщі» тільки до 1106 р., хоч редакції С, D і E доводять свою розповідь відповідно до 1114, 1125 і 1125 рр. «Це все, — вважає дослідник, — свідчить про те, що Длугош не використав жодної з названих редакцій. Але використав іншу редакцію, яка закінчувалася 1106-им роком і містила інформацію хроніки Зігеберта»⁴⁹. Вона базувалася на редакції В і, у свою чергу, стала основою для наступних редакцій — С, D і E. Дослідник називає її редакцією F. Порівнявши тексти редакцій С, D і E, які збереглися до наших днів, з «Історією Польщі», Є. Перфецький робить висновок, що втрачена на сьогодні редакція F була повнішою за інші редакції «Загальної хроніки». Науковець вважає, що вона була створена невдовзі після редакції В, тобто після 1106 р. Обставини появи редакції F розглядаються в тісній залежності від ідейних поглядів її укладача, котрий прагнув звеличити нового короля Генріха V. Дослідник пов'язує складання редакції F з ім'ям монаха Еккегарда, перу якого належить також редакція E.

Як доводить Є. Перфецький, Я. Длугош не міг задовольнитися скромним обсягом «Загальної хроніки» про події німецької історії періоду правління Саксонської династії (919–1024). Це змусило його звернутися за додатковими фактами до іншого важливого німецького першоджерела — «Повісті про заснування Браунвейлерського монастиря». Дослідник виділив у хроніці Длугоша відомості за 973, 983, 984, 991, 997, 1001, 1002, 1036 і 1041 рр., які значною мірою, а нерідко дослівно, відповідають тексту «Повісті про заснування Браунвейлерського монастиря». Вони розповідають про поширення християнства серед полабських слов'ян і заснування Магдебурзької архієпископії Оттоном I, смерть цього імператора, вінчання Оттона II з Теофанією, нищівну поразку Оттона II від сарацинів, мученицьку смерть Святого Войцеха, вінчання польського

⁴⁹ *Perfekij Eugen. Historia Polonica Jana Dlugosza a nemecke letopisectvo...* — S. 77.

короля Мешка II з онукою Оттона II Ріксою, обставини смерті Оттона III та його похорон, повернення королеви Рікси на батьківщину та її смерть.

Наявність у деяких із вищезазначених спільних читань таких суттєвих подробиць, які не зустрічаються в інших сучасних і пізніших джерелах, також може свідчити на користь використання Я. Длугошем саме «Повісті про заснування Браунвейлерського монастиря».

Правда, текст повідомлень за 984, 991, 997 і 1002 рр. місцями дослівно відповідає записам Кельнської королівської хроніки. За допомогою переконливих аргументів Є. Перфецький показує, що ні за змістом, ні за формою «текст тих чотирьох повідомлень хроніки Длугоша, в першу чергу повідомлень під роками 984, 991 і 1002, не відповідає настільки тексту *Chronica regia Coloniensis*, наскільки відповідає тексту *Brunwilarensis monasterii fundatorum actus*»⁵⁰. Таким чином, Кельнська королівська хроніка не могла бути джерелом «Історії Польщі». Текстологічний аналіз записів про вінчання Оттона II, його поразку від сарацинів, мученицьку смерть Святого Войцеха, отруєння Оттона III та його похорон, які містяться на сторінках праці Я. Длугоша та списків В1 і С2 Кельнської королівської хроніки, беззаперечно свідчить, що всі вони ґрунтуються на матеріалах «Повісті про заснування Браунвейлерського монастиря».

Як помітив Є. Перфецький, «Історія Польщі» включає й такі відомості про події останніх років правління Генріха III та регентства його дружини Агнеси, котрі не зустрічаються ні в «Загальній хроніці», ні в «Повісті про заснування Браунвейлерського монастиря». Сюди він зараховує інформацію про обрання й посвячення папою Віктора II (1054 р.); смерть Генріха III (1056 р.); виховання малолітнього Генріха IV й вінчання його сестри Матільди (1057 р.); незвичайні явища природи (1057 р.); смерть папи Віктора II й події, що сталися після цього в Римі (1057 р.); папську схизму й синод у Мантуї (1064 р.). Усі ці матеріали дуже близько, місцями дослівно, відповідають тексту анналів Бертольда. Причому деякі з них, крім цієї пам'ятки, взагалі не зустрічаються в інших джерелах. Виявлені Є. Перфецьким особливості передачі тексту, зокрема спільні помилки, також свідчать про безпосередній зв'язок хроніки Длугоша й анналів Бертольда. Все це дає досліднику цілком достатні підстави вважати аннали Бертольда третім німецьким джерелом «Історії Польщі», котре було цінним для Я. Длугоша насамперед своєю додатковою інформацією про події 50–60-х рр. XI ст., якої бракувало «Загальній хроніці» й «Повісті про заснування Браунвейлерського монастиря».

Змістовно та стилістично дуже близьким до сюжету 1057 р. з твору Я. Длугоша виявляється також повідомлення хроніки Бернольда про

⁵⁰ *Perfekij Eugen. Historia Polonica Jana Dlugosza a nemecke letopisectvo...* — S. 108.

вигнання папи Бенедикта X й обрання папою Миколи II. У повідомленнях «Історії Польщі» 1056 і 1057 рр. наявні вислови та речення, котрі знаходять аналогії в анналах Святого Власія. Однак виконаний текстуальний аналіз не дає змоги Є. Перфецькому змінити свій попередній висновок, оскільки відповідні записи анналів Бертольда відзначаються значно ширшою інформативністю. У підсумку спостереження над усіма спільними читаннями дозволяють ученому стверджувати, що не тільки хроніка Длугоша, а й хроніка Бернольда та аннали Святого Власія мали серед своїх джерел аннали Бертольда.

Є. Перфецький виводить походження запозичених Я. Длугошем матеріалів анналів Бертольда зі складеної між 1064–1066 рр. первісної редакції пам'ятки. Адже на сторінках «Історії Польщі» непомітно жодних слідів другої редакції твору, котра продовжувала виклад подій до 1080 р. Та й з усіх збережених списків анналів Бертольда найближчим до тексту Я. Длугоша є доведений до 1066 р. Сангалленський список.

Продовжуючи аналіз звісток за першу половину XII ст., Є. Перфецький виявив велику, нерідко дослівну, схожість окремих уривків «Історії Польщі», вміщених під 1105, 1106, 1107, 1112, 1115, 1120, 1126, 1137 і 1138 рр. з текстом хроніки Оттона Фрейзінзького. У них йдеться про зустріч військ Генріха IV і Генріха V на річці Реген; зречення Генріха IV; його перебування в Кельні, приїзд до лютичів і смерть; доручення нагляду за ув'язненим папою Пасхалієм II аквілейському патріарху; захоплення міста Бара Генріхом V; його вінчання з Матильдою й підкорення саксонського воєводи Лотаря; імперський сейм у Вормсі; смерть Генріха V; смерть Лотаря III та обрання королем Конрада III. Крім цього, дослідник наводить кілька окремих речень з «Історії Польщі», які знаходять виразні відповідники в хроніці Оттона Фрейзінзького.

Але, як свідчить текстуальний аналіз, крім хроніки Оттона Фрейзінзького, деякі з цих повідомлень і заміток Я. Длугоша значною мірою відобразились і в інших джерелах, зокрема в «Пантеоні Готфріда Вітерберзького» (частина повідомлень 1107 і 1115 рр.), в анналах Святого Трудперта (уривки записів за 1107 і 1115 рр.), Мецькій загальній хроніці (звістка 1112 р.), Адмудських анналах (початок повідомлення 1126 р.), «Вейнгартенській історії Вельфів» (частина інформації під 1137 і 1138 рр.). Однак при цьому впадає в око те, що жодне із вказаних повідомлень хроніки Я. Длугоша не відображається повністю в жодній із вищезазначених пам'яток. До того ж у цих німецьких джерелах можна відшукати одну, дві, максимум шість паралелей до тексту «Історії Польщі», в той час як у хроніці Оттона Фрейзінзького таких паралелей набагато більше. При цьому всі повідомлення з цієї групи німецьких пам'яток, які відсутні в хроніці Оттона Фрейзінзького, відсутні й у

хроніці Я. Длугоша. І нарешті, «та обставина, що в жодному з наведених літописів немає жодного фрагменту тексту, який би мав більшу схожість з текстом Длугоша, ніж із текстом хроніки Оттона Фрейзінзького, теж підтверджує, що хроніка Оттона Фрейзінзького є тут джерелом хроніки Длугоша...»⁵¹.

У свою чергу, наявність спільних читань на сторінках «Пантеона Готфріда Вітерберзького», анналів Святого Трудперта, Мецької загальної хроніки, Адмудських анналів, «Вейнгартенської історії Вельфів» і хроніки Я. Длугоша пояснюється залежністю всіх цих пам'яток від одного спільного джерела — хроніки Оттона Фрейзінзького.

Далі дослідник виділяє у складі хроніки Длугоша матеріали про німецькі події часів Конрада III і Фрідріха I Барбаросси, які також частково стосуються польської й загальноцерковної історії. Насамперед йдеться про звістки та повідомлення під 1147 (направлення сином Конрада III Генріхом уповноважених на церковний синод у Реймсі), 1153 (обрання й коронація Фрідріха I), 1158 (похід Фрідріха I проти Польщі) і 1159 (посвячення Олександра III і Віктора IV папами) pp., котрі повністю, значною мірою дослівно, збігаються з відповідними місцями «Діянй імператора Фрідріха I» Оттона Фрейзінзького та Рагевіна. Зіставлення паралельних уривків переконує дослідника в тому, що і ця праця Оттона також мала для Я. Длугоша самостійне значення як джерело з німецької історії.

У XIV розділі монографії автор висловлює ряд істотних міркувань стосовно можливості використання польським хроністом «Цветленського додатку». Незважаючи на майже дослівний збіг у обох творах частини сюжету 1153 р., «Про безпосередні взаємини між хронікою Длугоша і Auctarium Zwetlense, — на думку Є. Перфецького, — не може бути й мови, оскільки те повідомлення хроніки Длугоша під 1153 р. міститься в іншому джерелі, а саме в Gesta Friderici imperatoris, повністю (а не лише частина його, як у Auctar. Zwetlense) і є текстуально набагато ближчим повідомленню Gesta Friderici imperatoris, ніж тексту (уривку тексту) в Auctarium Zwetlense. Вищенаведені відомості хроніки Длугоша (під 1147, 1158, 1159 pp.), які, крім повідомлення під 1153 р., збігаються з Gesta Friderici imperatoris повністю, а значною мірою дослівно, не містяться в Auctarium Zwetlense, як не містяться в Auctarium Zwetlense будь-які інші звістки хроніки Длугоша»⁵². Велика схожість уривка про обрання королем Фрідріха I в обох пам'ятках пояснюється тим, що «Діяння імператора

⁵¹ *Perfekcij Eugen. Historia Polonica Jana Dlugosza a nemecke letopisectvo...* — S. 147.

⁵² *Perfekcij Eugen. Historia Polonica Jana Dlugosza a nemecke letopisectvo...* — S. 162.

Фрідріха I» були джерелом і для «Історії Польщі», і для «Цветленського додатку».

Зіставлення оповідання Я. Длугоша про похід Фрідріха I Барбаросси проти Польщі з двома листами останнього до абата Вібальда, написаними в серпні й вересні 1157 р., переконує дослідника у відсутності прямого впливу цих документів на польську хроніку. Наявні між ними текстуальні збіги Є. Перфецький пояснює тим, що дані листи Фрідріха I разом з його іншими листами були спочатку використані в «Діяннях імператора Фрідріха I» Оттона Фрейзінзького та Рагевіна.

Застосовуючи в монографії сформульований О. Шахматовим принцип комплексного дослідження літописних пам'яток, Є. Перфецький для наочності обов'язково ілюструє свої спостереження текстуальними паралелями з хроніки Длугоша та німецьких джерел. Попутно із порівнянням текстів учений проводить і перевірку достовірності вміщеної в них інформації і виявляє, що одним із найслабших місць «Історії Польщі» є хронологія.

Отже, внаслідок кваліфіковано виконаної кількоступеневої текстологічної роботи Є. Перфецькому вдалося виділити й охарактеризувати використані Я. Длугошем німецькі літописні джерела. При цьому він успішно розв'язав і декілька вагомих питань німецької історіографії XI–XII ст. Загалом, завдяки накопиченому в монографії змістовному матеріалу була заповнена об'ємна лакуна в дослідженні польського середньовічного історіописання. Адже до появи праці Є. Перфецького питання німецьких джерел хроніки Длугоша ще не було в науковій літературі об'єктом окремого спеціального дослідження. Ніхто з попередників українського вченого навіть не припускав, щоб Я. Длугош міг систематично у такому обсязі використовувати матеріали значної кількості німецьких анналів і хронік.

Якщо говорити про літописознавчі студії Є. Перфецького, то однією з провідних тем його наукової діяльності стало давньоруське літописання XI–XIII ст. До непересічних здобутків Євгена Юліановича на цій ниві безперечно слід зарахувати такі ґрунтовні праці, як «Русские летописные своды и их взаимоотношения» й «Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хроніки Яна Длугоша». Варто підкреслити, що в них обох отримала подальший розвиток і вдосконалення створена О. Шахматовим схема розвитку східнослов'янського літописання.

Вагоме значення для української славістики мають зацікавлення Є. Перфецького джерелознавчою проблематикою польського та чеського середньовічного історіописання. Про тісні зв'язки між польською та східнослов'янською історіографією свідчить його монографія «Історія Польщі» Яна Длугоша та руське літописання». Учений також дослідив

надзвичайно складне питання про використання Я. Длугошем матеріалів німецьких анналів і хронік, окресливши тим самим коло німецьких джерел у складі «Історії Польщі». Не менш важливими для встановлення джерельної основи ряду пам'яток західнослов'янського історіописання XII–XIV ст. і з'ясування німецького репертуару польської та чеської книжності цього періоду мають такі цікаві розвідки Є. Перфецького, як «Німецьке джерело Сазавської хроніки», «Опатовські аннали» та «Общий источник древнейшего чешского и древнейшего польского летописания». Євген Юліанович також чимало зробив для вироблення методики вивчення західнослов'янських анналів і хронік. Маємо на увазі успішне застосування ним на польському й чеському матеріалі розроблених О. Шахматовим принципів опрацювання літописного тексту.

Загалом студіям Є. Перфецького притаманне комплексне дослідження літописних текстів, органічне поєднання порівняльно-текстологічного, логічно-сислового та історичного аналізів. Разом із стрункістю, обґрунтованістю й послідовністю його побудовам властива також певна пластичність, яка передбачає можливість внесення до них за необхідності потрібних уточнень і корективів. Отже, не лише українську історичну науку, а й загалом славістику першої половини ХХ ст. неможливо уявити без творчої спадщини визначного вченого-славіста Є.Ю. Перфецького.

REFERENCES

1. Brajchevs'kyj, M.Yu. (1988). *Utverdzhennia khrystyianstva na Rusi*. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian).
2. Buganov, V. I. (1975). *Otechestvennaja istoriografija russkogo letopisanija*. Moskva : Nauka. (in Russian).
3. Vovina-Lebedeva, V.G. (2010). *E.Yu. Perfekcij — issledovatel' letopisanija. V Vspomogatel'nye istoricheskie discipliny*, 31, pp. 436–455. Sankt-Peterburg: Dmitrij Bulanin. (in Russian).
4. Haiivs'kyj, Stepan. (1929). *Rets. na: D-r Ye. Perfets'kyj. Peremyshl's'kyj litopysnyj kodeks pershoi redaktsii v skladi khroniky Yana Dluhosha. Zap. Nauk. t-va im. Shevchenka u L'vovi, 1928, t. CXLVII, ss. 1–54, t. CXLIX, ss. 31–83. V Ukraina*. (Traven' — cherven', ss. 131–134). Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. (in Ukrainian).
5. Hyrych, Ihor. (1996). *Mizh rosij's'kym i ukrains'kym berehamy. V. I. Vernads'kyj i natsional'ne pytannia (v svitli schodennyka 1917–1921 rr.). V Mappa Mundi. Zbirnyk naukovykh prats' na poshanu Yaroslava Dashkevycha z nahody joho 70-richchia.*, ss. 735–756. L'viv; Kyiv; N'iu-Jork : Vyd-vo M.P. Kots'. (in Ukrainian).
6. Hrushevs'kyj, M.S. (1928). *Rets. na: E.Ju. Perfets'kij. Russkie letopisnye svody i ih vzaimootnoshenija. Bratislava. 1922, st. 101 (Spisy filozofickej fakulty univerzity v Bratislave)*. V *Ukraina*. (Book 2, pp. 133–134). Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. (in Ukrainian).

7. Kuz'min, A.G. (1969). *Russkie letopisi kak istochnik po istorii drevnej Rusi. Rjazan'*. (in Russian).

8. Lihachjov, D.S. (1962). *Tekstologija*. Moskva; Leningrad : Izd-vo AN SSSR. (in Russian).

9. Perfeckij, E. (1925). *Die deutsche Quelle der Saazer Chronik*. In *Archiv für Slavische Philologie*. (Band 40. Heft 1–2, ss. 43–70). Berlin. (in German).

10. Perfeckij, Eugen. (1940). *Historia Polonica Jana Dlugosza a nemecke letopisectvo*. Bratislava: Vydava filozoficka fakulta s podporou Ministerstva školstva a nar. osvety Slovenskej Republiky. (in Slovak).

11. Perfeckij, Eugen. (1932). *Historia Polonica Jana Dlugosza a ruske letopisectvi*. Praha : Nakl. Slovanskeho Ustavu v komisi nakladatelstvi «Orbis». (in Czech).

12. Perfeckij, Eugen. (1931). *K otazce doby vzniku letopisneho svodu Nikonovskeho*. V *Časopis učene společnosti Šafarikovy*, 5, ss. 816–826. (in Czech).

13. Perfeckij, E.Ju. (1932). *Obshhij istochnik drevnejshogo cheshskogo i drevnejshogo pol'skogo letopisanija*. V *Trudy Instituta slavjanovedenija Akademii nauk SSSR*. (Vol. 1, pp. 207–238). Leningrad : Izd-vo AN SSSR. (in Russian).

14. Perfeckij, E.Ju. (1922). *Russkie letopisnye svody i ih vzaimootnoshenija*. Bratislava: Izdano filosofskim f-tom un-ta Komenskogo. (in Russian).

15. Perfets'kyj, Yevhen. (1918). *Do pytannia pro Nestora Pechers'koho*. V *Ukraina*. (Book 1–2, pp. 11–20). Kyiv. (in Ukrainian).

16. Perfets'kyj, Yevhen. (1924). *Novhorods'kyj kniazhyj litopys i joho vidnoshennia do ukrains'koho litopysannia XII stolittia*. V *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka, 134–135*, pp. 1–18. (in Ukrainian).

17. Perfets'kyj, Yevhen. (1927). *Peremyshl's'kyj litopysnyj kodeks pershoi redaktsii v skladi khroniky Yana Dluhosha*. V *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka, 147*, pp. 1–54. (in Ukrainian).

18. Perfets'kyj, Yevhen. (1928). *Peremyshl's'kyj litopysnyj kodeks pershoi redaktsii v skladi khroniky Yana Dluhosha*. V *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka, 149*, pp. 31–83. (in Ukrainian).

19. Perfets'kyj, Yevhen. (1931). *Peremyshl's'kyj litopysnyj kodeks pershoi redaktsii v skladi khroniky Yana Dluhosha*. V *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka, 151*, pp. 19–56. (in Ukrainian).

20. Sytnik, K.M.; Apanovich, E.M.; Stojko S.M. (1988). *V.I. Vernadskij. Zhizn' i dejatel'nost' na Ukraine*. Kiev: Naukova dumka. (in Russian).

21. Tolochko, P.P. (2005). *Davn'orus'ki litopysy i litopystsi X–XIII st.* Kyiv : Nauk. Dumka. (in Ukrainian).

22. Tomashivs'kyj, Stepan. (1928). *Do istorii Peremyshlia i joho iepyskops'koi katedry. Krytychni zamitky*. V *Zapysky chyna Sviatoho Vasyliia Velykoho*. (Vol. 3. Issue 1–2, pp. 179–190). Zhovkva. (in Ukrainian).

23. Trockij, I.M. (1924). *Rec. na: Docent d-r E. Perfeckij. Russkie letopisnye svody i ih vzaimootnoshenija. Trudy filosofskogo fak. univ. imeni Komenskogo v Bratislave*. Bratislava. 1922. V *Bor'ba klassov, 1–2*, pp. 305–307.